

vady svědectví. Získali jsme právo mu vždy nevěřit, protože lépe než v minulosti víme, kdy a proč není namístě mu věřit. Tak se vědám podařilo zbavit se přítěže mnoha falešných problémů.

Čisté poznání zde však není o nic víc než jinde odděleno od chování.

Obdivuhodná poučení Richarda Simona, jehož jméno zaujímá v generacích našich zakladatelů jedno z předních míst, se netýkají pouze exegeze. Jednou použil svou pronikavou inteligenci k záchraně několika nevinných, na něž padlo stupidní obvinění z rituálního zločinu. Ta shoda nebyla nijak nahodilá. Na obou stranách existovala stejná potřeba intelektuální čistoty. V obou případech bylo možno ji uspokojit stejným nástrojem. Jednání, neustále nucenému řídit se vztahy k bližnímu, nezáleží na zvažování jejich správnosti o nic méně než bádání. Nemá přitom k dispozici ani odlišné prostředky. Řekněme spíše: jeho prostředky jsou ty, které nejdříve vytvořili učenci. V umění zužitkovat pochybnost se soudní praxe jen s jistým zpožděním vydala ve stopách bollandistů a benediktinů; a sami psychologové se odhodlali vidět ve vyprovokovaném a přímo pozorovaném svědectví předmět vědeckého zkoumání až dlouho poté, co podezřelé vzpomínky na minulost začaly být podloženě zkoumány. Jak skandální je, že naší době, víc než kdy jindy vystavené jedu lži a falešných zpráv, chybí kritická metoda alespoň v nějakém zastrčeném koutku učebních osnov! Přestala totiž být skromnou pomocnicí nějakých laboratorních prací. Nadále se před ní otvírají mnohem širší obzory a historie má právo počítat mezi své nejjistější zásluhy to, že rozvinutím této metody otevřela lidem novou cestu k tomu co je pravdivé, a tudíž i správné poznání.

IV. HISTORICKÁ ANALÝZA

1. SOUDIT, NEBO ROZUMĚT?

Slavná Rankeova věta říká, že historik neusiluje o nic jiného než popsání věcí, „jak se odehrály, *wie es eigentlich gewesen*“. Hérodotos to vyjádřil už před ním: „*ta eonta legein*, vyprávět, co bylo“. Vědec je jinými slovy vyzýván, aby sám ustoupil faktům. Jako mnoho pouček i tato možná vděčila za svou proslulost své nejednoznačnosti. Skromně v ní lze číst radu zůstat poctivý: takový smysl jí nepochybně dával Ranke. Ale také radu být pasivní. Takže tím rázem vyvstávají dva problémy: problém historické nestrannosti a problém dějin jako pokusu o reprodukci nebo analýzu.

Existuje však vůbec problém nestrannosti? Ten vyvstává jen proto, že i toto slovo je nejednoznačné.

Existují dva způsoby, jak být nestranný: jako vědec a jako soudce. Mají společný kořen, jímž je poctivě podvolení se pravdě. Vědec zaznamenává, nebo mnohem lépe, vyvolává zkušenost, která možná rozmetá jeho nejmilejší teorie. Dobrý soudce bez ohledu na to, jaké je nejtajnější přání jeho srdce, vyslyší svědky s jedinou snahou, a to poznat fakta, jak se stala. V obou případech se jedná o povinnost svědomí, o níž se nediskutuje.

Nastává však moment, kdy se obě cesty rozdělují. Když vědec pozoroval a vysvětlil, jeho úkol končí. Soudci ještě zbývá vynést rozsudek. Umlčí všechny své osobní sklony a vynese ho podle zákona? Bude se považovat za nestranného. A opravdu nestranný bude, podle měřítek soudců. Nikoli podle měřítek vědců. Nelze totiž odsoudit nebo zprostit viny bez příklonu k určitému hodnotovému systému, který už z žádného pozitivního vědění nevychází. Že jeden člověk zabil druhého, to je fakt, který lze dokázat. Potrestání vraha však předpokládá, že vraha považujeme za viníka: což je koneckonců jen názor, v němž se všechny civilizace neshodují.

Nuže, historik byl dlouho považován za jakéhosi podsvětního soudce, který zemřelým héróům uštěďřuje pochvalu nebo pokárání. Takový

postoj zřejmě odpovídá mocně zakořeněnému instinktu. Všichni učitelé, kteří kdy opravovali písemné úvahy studentů, vědí, jak obtížné je tyto mladé lidi odradit od toho, aby si z výše svých škamen hráli na Mínoa či Usíra. Zde více než kdy jindy platí Pascalův výrok: „Všichni si hrají na bohy, když soudí: toto je dobré, nebo špatné.“ Zapomíná se, že hodnotový soud¹⁾ má důvod k bytí pouze jako příprava na nějaké jednání a smysl má jen ve vztahu k určitému uváženě přijatému systému morálních hodnot. V každodenním životě nás k takovému nálepkování, obvykle dost povšechnému, nutí potřeby chování. Tam, kde už nic nez můžeme, tam, kde se běžně přijímané ideály hluboce liší od našich ideálů, se ocitáme v nesnázích. Chceme-li tedy v zástupu našich otců oddělit spravedlivé od zatracených, jsme si tak jisti sami sebou a svou dobou? Jak směšné by bylo povznést k absolutnosti zcela relativní kritéria určitého jedince, politické strany nebo generace a jejich normy uplatňovat na způsob, jakým Sulla spravoval Řím nebo Richelieu panství francouzského krále! Protože navíc nic není ze své podstaty proměnlivější než podobné soudy, podléhající všem výkyvům kolektivního vědomí nebo osobních vrtochů, historie se tím, že až příliš často dovolila, aby vyhlášení vítězů předcházelo laboratornímu deníku, zbytečně jevila jako ten nejméně jistý z oborů, kde se nepodložené obžaloby střídají se stejně jalovými rehabilitacemi. Robespierrovci i antirobspierrovci, už se nad námi slítuje: nechte toho a řekněte nám jen, jaký Robespierre byl.

Ještě tak kdyby rozsudek jen následoval za vysvětlením, čtenář by mohl prostě přeskočit stránku. Bohužel samým souzením nakonec téměř nevyhnutelně člověk ztratí dokonce i chuť něco vysvětlovat. Odráz vášní minulosti se mísí s dnešními předpojatostmi, až se pohled beznadějně kalí a lidská realita podobná manichejskému světu je už jen černobílou tabulí. Montaigne nás už upozorňoval: „Jakmile se soud přikloní na jednu stranu, nelze se vyvarovat toho, aby se z té strany vyličení křivilo a překrucovalo.“ Chceme-li tedy proniknout do cizího vědomí, jež od nás dělí několik generací, musíme se téměř zbavit vlastního já. Chceme-li mu říci své mínění, stačí zůstat sami sebou. To je jistě méně namáhavé. Oč snazší je psát pro Luthera nebo proti němu než zpytovat jeho duši, věřit papeži Řehořovi VII. proti císaři Jindřichu IV. nebo Jindřichovi IV. proti papeži Řehořovi VII. než rozmotat hlubší důvody jednoho z největších dramát západní civilizace! Podívejte se také mimo individuální rovinu na otázku národního majetku. Revoluční vláda zrušila dřívější legislativu a rozhodla se ho rozprodat po kouscích a bez

dražby. To nesporně vážně ohrozilo zájmy státní pokladny. Proti této politice se dnes vehementně ozvali někteří badatelé. Jaká odvaha, kdyby zasedali v Konventu a troufli si taktó promluvit tam! Daleko od gilotiny je taková prudkost bez rizika úsměvná. Lepší by bylo zjišťovat, co lidé v onom roce III doopravdy chtěli. Chtěli především napomoci tomu, aby pozemky získal venkovský lid. Před vyrovnaným rozpočtem dali přednost tomu ulevit chudým rolníkům a zaručit si tak jejich věrnost novým pořádkům. Měli pravdu? Nebo se mýlili? Co mi v tomto ohledu záleží na opožděném rozhodnutí nějakého historika? Chceme po něm jen, aby neulpíval na vlastních volbách natolik, že by si nedokázal představit, že kdysi byly možné i nějaké jiné. Poučení z intelektuálního vývoje lidstva je přitom jasné: vědy se projevily tím plodněji a následkem toho nakonec i tím užitečněji pro praxi, čím odhodlaněji se vzdaly starého antropocentrismu dobra a zla. Dnes bychom se vysmáli chemikovi, který by řadil na jednu stranu zlé plyny jako chlor, na druhou dobré jako kyslík. Kdyby však chemie ve svých počátcích takové třídění přijala, hrozilo by jí, že do něj k velké škodě poznávání prvků zabředne.

Nezacházejme však u tohoto přirovnání příliš daleko. Názvosloví humanitní vědy bude mít vždy své zvláštnosti. Názvosloví věd o hmotném světě vylučuje finalismus. Slova jako úspěch nebo nezdar, nešikovnost nebo obratnost tam mohou zastávat nanejvýš roli fikce, vždy potenciálně nebezpečné. Do běžného slovníku historie naopak patří. Neboť historie má co dělat s bytostmi, které ze své podstaty dokážou vědomě sledovat určité cíle.

Lze připustit, že velitel vojska, který se pustí do bitvy, se obvykle snaží zvítězit. Pokud bitvu prohraje, přičemž síly obou stran byly přibližně stejné, bude zcela legitimní tvrdit, že bitvu řídil špatně. Bylo to u něj obvyklé? Pokud uvedeme, že to patrně nebyl dobrý stratég, nijak se tím nezpronevěříme tomu ani nejsvědomitějšímu hodnocení události. Nebo si vezmeme znehodnocení mény, jehož cílem bylo, předpokládám, upřednostnit dlužníky před věřiteli. Označit to za skvělé nebo za politováníhodné by znamenalo přiklonit se na stranu jedné z obou skupin, a tím do minulosti svévolně přenést zcela subjektivní pojem obecného prospěchu. Představme si však, že opatření, které mělo ulehčit břemeno dluhů, náhodou vedlo prakticky k opačnému výsledku – i k tomu docházelo. „Nepovedlo se to,“ řekneme, a tím jen poctivě konstatujeme určitou skutečnost. Chybné činy představují jeden ze základních prvků lidského vývoje. Jakož i veškeré psychologie.

Je v tom však víc. Co když náš generál vedl své vojsko k porážce záměrně? Neváháme tvrdit, že zradil: protože tak se tomu prostě říká. Kdyby se historie ostýchala používat jednoduchý a přímý běžně užívaný slovník, projevovala by poněkud školometský jemnocit. Zbývá hledat, co si o podobném činu myslela obecná morálka dané doby nebo skupiny. Zrada může být svým způsobem konformismus: to dokládají kondotiéri staré Itálie.

Jedním slovem, našim studiím vládne a osvětluje je jediné slovo: „porozumění“. Neříkejme, že dobrý historik nezná žádné vášně. Má mít přinejmenším tuto. Nezakrývejme si, že to slovo je plné obtíží, ale také nadějí. Především je to slovo nabitě přátelstvím. I svými činy dosud soudíme příliš. Je snadné křičet „pověsit!“ Nikdy neporozumíme dostatečně. Kdo se od nás liší – cizinec, politický protivník –, bývá téměř nevyhnutelně považován za zloducha. Dokonce i ve vedení nevyhnutelných bojů by mělo být trochu víc srozumění duší; a tím spíš, chceme-li se bojům vyhnout, dokud je ještě čas. Historie nám má pomoci vyléčit se z tohoto nedostatku pod podmínkou, že se sama přestane tvářit jako archanděl. Je rozsáhlou zkušeností lidské rozmanitosti, dlouhým setkáním lidí. Život stejně jako věda jediné získá tím, bude-li toto setkání bratrské.

2. OD ROZMANITOSTI LIDSKÝCH FAKTŮ K JEDNOTĚ VĚDOMÍ

Porozumění však není postoj nijak pasivní. Pro provozování vědy je vždy zapotřebí dvou věcí: určité reality, ale také určitého člověka. Lidská realita stejně jako realita hmotného světa je nesmírná a pestrá. Pouhá fotografie, za předpokladu, že by taková mechanicky úplná reprodukce měla nějaký smysl, by byla nečitelná. Dá se říci, že mezi nás a minulost vkládají první filtr už dokumenty? Nepochybně mnohdy nazdařbůh eliminují. Téměř nikdy naopak neuspořádávají pro potřeby toho, kdo chce poznávat. Jako každý vědec, jako každý mozek, který prostě vnímá, historik vybírá a třídí. Jedním slovem analyzuje.

Mám před sebou římský náhrobní nápis: jednolitý text sestavený s jediným účelem. Přesto svědectví, která v něm čekají na učencovo mávnutí kouzelného proutku, jsou velmi rozmanitá.²⁾ Zajímáme se o jazykové jevy? Slova a syntaxe prozradí stav latiny, jakou se v tehdejší době

a na tomto místě lidé snažili psát, a skrze tento napůl učený jazyk prosvítá každodenní mluva. Máme zálibu spíše v náboženských představách? Jsme zde v samém jádru záhrobních nadějí. V politickém životě? Potěší nás uvedení jména císaře či data vlády. V hospodářství? Epitaf možná odhalí nějaké neznámé řemeslo. A tak podobně. Místo izolovaného dokumentu se nyní podívejme na nějaký moment v průběhu nějaké civilizace, známý z různých četných dokumentů. Z lidí, kteří tenkrát žili, nebyl jediný, kdo by se téměř současně nepodílel na četných aspektech lidského údělu: kdo by nemluvil a nebyl by slyšet, kdo by neměl své bohy, kdo by nebyl výrobce, prodejce nebo pouhý spotřebitel, kdo přinejmenším nepocítoval důsledky politických událostí, pokud v nich sám nehrál žádnou roli. Budeme všechny tyto rozličné činnosti, z nichž se skládá společnost, sledovat bez ladu a skladu neustálým přebíháním od jedné k druhé, zkrátka přímo v propletení, v jakém nám je prezentuje každý dokument nebo každý individuální či kolektivní život? To bychom obětovali srozumitelnost výkladu, nikoli snad skutečnému řádu reality, již tvoří přirozené afinity a hluboká pouta, nýbrž čistě zdánlivému řádu synchronismu. Laboratorní deník není totéž co deník zaznamenávající minutu po minutě všechno, co se v laboratoři děje.

Proto když se nám zdá, že v běhu lidského vývoje rozeznáváme u určitých jevů to, co nazýváme příbuznost, co jiného tím máme na mysli, než že nám připadá, že každý typ takto se vyznačujících institucí, názorů, praktik, či dokonce i událostí vyjadřuje určitý zvláštní a do jisté míry stálý sklon jedince nebo společnosti? Budeme například popírat, že přes všechny rozdílnosti mají náboženské emoce cosi společného? Z toho nezbytně plyne, že jakémukoli lidskému faktu vždy lépe porozumíme, když už rozumíme jiným faktům stejného typu. Za raného feudalismu se měna používala jako hodnotový etalon dříve než jako platební prostředek, což se značně lišilo od jejího použití v západním hospodářství kolem roku 1850. Neméně výrazný rozdíl pak existuje i mezi monetárním režimem poloviny 19. století a tím našim. Nemyslím si přesto, že badatel, který by se s problematikou peněz setkal poprvé při studiu doby kolem roku tisíc, by snadno dokázal postihnout veškerou originalitu jejich tehdejšího používání. Což je důvodem k určité jaksi vertikální specializaci: rozumí se ovšem v nadmíru skromném smyslu, v jakém jsou specializace vůbec legitimní, tzn. jako prostředek proti nedostatečnému rozsahu naší mysli a krátkosti našich údelů.

Je v tom víc. Kdybychom opomněli racionálně uspořádat látku, která je nám dodána v surovém stavu, nakonec bychom dospěli jen k popření času, a tudíž i samotné historie. Neboť dokázali bychom porozumět určitému stadiu latiny, kdybychom je oddělili od předchozího vývoje tohoto jazyka? Určitá struktura vlastnictví, určité náboženské názory jistě nebyly absolutním počátkem. Lidské jevy se řídí především řetězci podobných jevů, v nichž dochází k jejich determinaci od starších k novějším. Třídít je podle druhu tedy znamená obnažovat siločáry zásadní účinnosti.

Někdo však namítne, čáry³ (?), jimiž spojujete různé způsoby lidské činnosti, existují pouze ve vašem chápání. Ve skutečnosti, v níž je vše promícháno, nejsou. Používáte tedy „abstrakci“. Dobrá. Proč se bát slov? Žádná věda se nedokáže obejít bez abstrakce. A ostatně ani bez imaginace. Je mimochodem příznačné, že titíž lidé, kteří by chtěli zakázat abstrakci, jsou obvykle stejně nerudní i vůči imaginaci. V obou případech jde o stejný špatně pochopený pozitivismus. Humanitní vědy nejsou výjimkou. François Simiand se kdysi jak se patří rázně ohradil proti „nominalistickým žertíkům“, jimiž se jim měly zachovat „zvláštní výsady“. V čem je funkce chlorofylu „reálnější“ ve smyslu krajního realismu než funkce ekonomiky? Abstraktní název vždy představuje jen určitou zařazující nálepku. Máme právo od něj chtít jediné to, aby fakta seskupoval do určitého uspořádání užitečného pro jejich poznání. Pouze svévolné třídění je neblahé. Je na historikovi, aby neustále zkoumal ta svá, revidoval je, pokud je třeba, a zejména dbal na jejich průzřetnost. Jsou ostatně nevyhnutelně velmi proměnlivá.

Vezměme si například to, čemu se obecně říká „historie práva“. Ten název se rozšířil díky školství a učebnicím, což jsou úžasné nástroje sklerotizace. Podívejme se však podrobněji, co zahrnuje. Právní řád je společenská norma, explicitně imperativní; navíc sankcionovaná autoritou schopnou prosazovat její dodržování přesně stanoveným systémem omezení a trestů. V praxi mohou podobné předpisy upravovat nejrozličnější činnosti. Nikdy je neřídí jako jediné: ve svém každodenním chování se neustále řídíme soubory morálních, profesních či společenských pravidel, často mnohem panovačnějších než samy zákony. Hranice zákonů se ostatně neustále pohybují a proto, aby do nich byla či nebyla společensky uznávaná povinnost zahrnuta, svou podstatu samozřejmě nemění. Právo v úzkém slova smyslu tedy představuje formální obal skutečností, které jsou samy o sobě příliš rozmanité, než

aby mohly být s užítkem předmětem jediné studie, a žádnou z nich nepokrývá beze zbytku. Stačilo by k tomu, abychom pronikli do života rodiny, ať dnešní základní rodiny ve stavu neustálých systol a diastol, nebo velkého středověkého rodu – onoho společenstva stmelěného tak silnou sítí citů a zájmů –, vypočítat jeden po druhém všechny paragrafy jakéhokoliv rodinného práva? Někdy se zdá, jako by si to někdo myslel: s jak neuspokojivými výsledky to dostatečně dokládá dodnes přetrvávající neschopnost vysledovat vnitřní vývoj francouzské rodiny. Přesto je v pojetí právní skutečnosti, jakožto skutečnosti odlišné od jiných, opravdu cosi přesného. To proto, že přinejmenším v mnoha společnostech byla aplikace právních předpisů a do značné míry i samo jejich vypracování dílem poměrně specializované skupiny lidí, jež byla v této roli (kterou její příslušníci mohli přirozeně kombinovat s dalšími společenskými funkcemi) dostatečně autonomní na to, aby měla své vlastní tradice a často i zvláštní logiku uvažování. Historie práva by zkrátka mohla docela dobře existovat odděleně jen jako historie právníků, což pro odvětví vědy o člověku není tak špatný způsob existence. Chápeme-li ji v tomto smyslu, vrhá na jevy velmi různé, avšak podléhající jednomu společnému lidskému působení, světlo nevyhnutelně neúplné, ale ve svých mezích velmi objevné. Poskytuje určitý pohled na realitu.

Úplně jiný druh rozdělení poskytuje obor, který jsme si navykli nazývat „sociální geografie“. Zde hlediskem není působení jedné skupinové mentality (jak tomu je v případě historie práva, aniž si to ona sama vždy uvědomuje). Hlediskem není ani specifický rys nějaké lidské skutečnosti, jako například u historie náboženství nebo hospodářství: náboženské názory, citění, vzepětí srdce a chvění duše inspirovaná představou sil, které přesahují lidské chápání, nebo snahy o uspokojení a uspořádání materiálních potřeb. Obor se zaměřuje na určitý typ spojení společných velkého počtu společenských jevů. „Antropogeografie“ zkoumá společnosti v jejich vztahu k fyzickému prostředí: rozumí se, že se jedná o oboustranné výměny, kde člověk neustále působí na věci a věci zároveň působí na něj. Ani zde tedy nemáme nic většího ani menšího než určitý pohled, který bude třeba doplnit jinými pohledy. Taková je totiž v každém řádu bádání úloha analýzy. Věda rozkládá realitu jen proto, aby ji mohla lépe pozorovat pomocí křížících se reflektorů, jejichž paprsky se neustále kombinují a vzájemně protínají. Nebezpečí se objevuje ve chvíli, kdy každý světlomet tvrdí, že právě on jediný vidí všechno; jakmile se každý okres vědění považuje za celou vlast.

• • •

Vyvarujme se však opět předpokladu kdovíjakého falešně geometrického paralelismu mezi přírodními a humanitním vědami. Z pohledu, kterého se každému vědci dostává z jeho okna, si každý bere to své, aniž se příliš stará o celek. Fyzik vysvětluje, proč je nebe modré, chemik vodu v potůčku, botanik trávu. Složit dohromady celou krajinu, jak ji vidím a která mě dojíhá, ponechávají na umění, pokud se toho básník nebo malíř bude chtít ujmout. To proto, že krajina jako jednota existuje pouze v mém vědomí a že vědecké metodě, jak ji tyto formy vědění provozují a svým úspěchem ospravedlňují, je vlastní s rozmyslem opustit pozorovatele a chtít poznat pouze pozorované objekty. Spojení, jež naše mysl tká mezi věcmi, jim připadají svévolná; zaujatě je rozbíjejí, aby znovu nastolili rozmanitost, podle nich autentičtější. Nicméně už organický svět ty, kdo ho analyzují, staví před choulostivější problémy. Biolog může pro větší pohodlí zkoumat dýchání, trávení či motorické funkce odděleně. Dobře ví, že v jedinci, o němž má vypovídat, je to vše obsaženo. Potíže historie však mají ještě jinou podstatu. Látkou historie totiž jsou v posledku lidská vědomí. Vztahy navazované skrze ně a kontaminace nebo i směšování, k nimž v nich dochází, tvoří pro historii samu realitu.

Dejme si tedy pozor, abychom nepovažovali pojmy *homo religiosus*, *homo aeconomicus*, *homo politicus* a celou tu záplavu lidí na *-us*, jejichž seznam bychom mohli po libosti protahovat, za něco jiného, než čím doopravdy jsou: za příznaky, které jsou pohodlné, pokud nezačnou zabírat příliš mnoho místa. Jedinou bytostí z masa a kostí je člověk jako takový, který v sobě spojuje to vše.

Vědomí má zajisté své vnitřní přepážky, které někteří z nás dokážou budovat obzvláště šikovně. Gustave Lenotre se bez ustání divil tomu, že mezi vůdci revoluční hrůzovlády se vyskytovalo tolik skvělých otců od rodin. I kdyby naši velcí revolucionáři opravdu tak lačnili po krvi, jak je líčily popisy tak příjemně lahodící změkčile změšřáčtělému publiku, onen podiv by prozrazoval dost krátkozrakou psychologii. Kolik lidí vede ve třech či čtyřech rovinách různé životy, které nehodlají směšovat a někdy se jim je odděleně podaří i udržet! Odtud je však ještě daleko k popírání bytostné jednoty já a neustálého vzájemného proplétání těch různých postojů. Byli si Pascal matematik a Pascal křesťan vzájemně cizí? Nezkřížil učený lékař François Rabelais nikdy cestu mistru Alcofribasovi pantagruleovské paměti? I když role, jež střídavě zastává jeden

a týž činitel, vypadají tak protikladně jako stereotypní postavy melodramat, je možné, že při bližším ohledání je tento rozpor jen maskou hlubší vzájemnosti. Tklivému Florianovi, který prý bil své milenky, se posmívali. Možná do svých veršů vložil tolik něhy jen proto, aby se utěšil, že se mu ji nepodařilo vložit více do svého chování. Když se středověký kupec, který po celý den přestupoval církevní příkázání o lichvě a spravedlivých cenách, chodil večer modlit k Panně Marii a ke konci života se pak zbožně pustil do dobročinnosti a rozdávání almužen, když majitel velké manufaktury za „zlých časů“ stavěl špitály z peněz ušetřených na ubohých mzdách otrhaných dětí, snažili se jen, jak se obvykle říká, pojistit se trochu proti hněvu nebes, nebo těmito záchvaty víry či dobročinnosti uspokojovali také, aniž si to příliš přiznávali, skryté potřeby srdce, které je tvrdá každodenní praxe nutila potlačovat? Existují i rozpory, které se silně podobají únikům.⁴⁾

Přejdeme od jedinců ke společnosti. Protože ta, ať na ni pohlížíme jakkoli, nemůže být koneckonců ničím jiným než – neříkejme součtem (to by nejspíš neříkalo dost) – jen jakýmsi produktem individuálních vědomí. Nepřekvapí nás tedy, že v ní nacházíme tutéž souhru neustálého vzájemného působení. Je jisté, že přinejmenším od 12. století po reformaci tvořila společenstva tkalců mimořádně živnou půdu pro různá kacířství. To je ovšem pěkný námět pro heslo z dějin náboženství. Zařaďme tedy ten kartotéční lístek pečlivě do jeho šuplíku. Do sousedních šuplíčků, označených tentokrát „hospodářské dějiny“, hodme druhou žeh poznánek. Budeme si snad myslet, že tím jsme s těmi neposednými malými bratrstvy tkalcovského člunku hotovi? Ještě nám zbývá je vysvětlit, protože jedním z jejich základních rysů nebylo to, že náboženské existuje spolu s ekonomickým, nýbrž jejich vzájemné proplétání. Luciena Febvra upoutala „ona bezpečná jistota, morální stálost“, z níž se s tak překvapivou plností těšilo několik generací předcházejících bezprostředně té naší, a zjistil její dva hlavní důvody: v myslí lidí panoval Laplaceův kosmologický systém a monetární režim byl „abnormálně neměnný“. Neexistují snad lidské skutečnosti zdánlivě protikladnější než tyto dvě. Přesto společně vedly ke zcela nezaměnitelnému zbarvení mentálního postoje určité skupiny.

Tyto vztahy nejspíš nejsou v kolektivním měřítku o nic jednodušší než v rámci jakéhokoli individuálního vědomí. Dnes by si už nikdo netroufl s klidem napsat, že literatura je „výrazem společnosti“. Přinejmenším jím není ve smyslu zrcadla „vyjadřujícího“ objekt, který

odráží. Může vyjadřovat obranné reakce stejně jako souhlas. Téměř nevyhnutelně⁵⁾ v sobě nese mnoho zděděných témat, naučených řemeslně formálních mechanismů, dávných estetických konvencí, což všechno jsou příčiny zpoždování. Focillon moudře píše: „Politika, ekonomika a umění nezaujímají“ – mně by se víc líbilo „nezaujímají nezbytně“ – „na svých křivkách v téže době stejné místo.“ Právě takovými posuny však společenský život nabývá svého téměř vždy nevyrovnaného rytmu. Stejně jako u většiny jedinců, různé duše, abychom mluvili pluralistickou řečí starověké psychologie, mívají jen málokdy stejný věk: kolik zralých lidí v sobě dosud skrývá trošku dětství!

Michelet v roce 1837 vysvětloval Saint-Beuvovi: „Kdybych do vylíčení zařadil jen politickou historii, kdybych nebral ohled na rozmanité prvky dějin (náboženství, právo, geografii, literaturu, umění atd.), mé tempo by bylo úplně jiné. Bylo však zapotřebí velkého životního pohybu, protože všechny tyto různé prvky v jednotě vylíčení kroužily společně.“ V roce 1880⁶⁾ Fustel de Coulanges svým posluchačům na Sorbonně říkal: „Předpokládejte, že si sto specialistů rozdělí minulost Francie po kusech: myslíte, že nakonec sepíše historii Francie? Já o tom silně pochybuji. Bude jim chybět přinejmenším pojtíko jednotlivých faktů; nuže toto pojtíko je také historickou pravdou.“ „Životní pohyb“, „pojtíko“: protiklad obou představ je příznačný. Michelet myslel a cítil po organickém způsobu. Fustel, dítko doby, v níž se zdálo, že newtonovský pohled na vesmír poskytuje dokonalý vzor vědy, přejímal své metafory z prostoru. Jejich zásadní shoda zní o to sytěji. Oba tyto velcí historikové byli příliš velcí, než aby to nevěděli: civilizace se mechanicky vykládanému pasiánsu nepodobá o nic víc než jedinec, znalost zlomků zkoumaných postupně a jednotlivě nikdy nepovede k poznání celku, nepovede dokonce ani k poznání těch zlomků.

Avšak opětné skládání dohromady, k němuž nás vybízejí Michelet i Fustel, může následovat až po analýze. Přesněji řečeno: samo je jen pokračováním analýzy, jakožto její důvod k existenci. Jak by se v prvotním obraze, na který se spíše rozjímavě hledí, než že by se pozoroval, dala rozpoznat spojení, kdyby nebylo nic rozlišeno? Jejich jemná síť se mohla objevit teprve poté, co byla fakta roztržena podle specifických linií. Chceme-li zachovat věrnost životu v jeho nepřestajném prolétání akcí a reakcí, není vůbec nutné snažit se ho obsáhnout celý, což by obvykle byla snaha na možnosti jediného vědce příliš rozsáhlá. Není nic oprávněnějšího, nic prospěšnějšího než zaměřit zkoumání

společnosti na jeden z těch zvláštních aspektů nebo ještě lépe na jeden z konkrétních problémů kladených tím či oním takovým aspektem: náboženskými názory, strukturou tříd nebo skupin, politickými krizemi... Takovým uváženým výběrem obvykle problémy budou nejen přesněji stanoveny: jasněji vyvstanou i fakta kontaktů a výměn. Jen je musíme chtít najít. Chcete opravdu poznat velké obchodníky renesanční Evropy, prodejce sukna nebo koření, spekulanty s mědí, rtutí nebo kamencem, bankéře císařů a králů, včetně jejich zboží? Nebude pro vás bez významu, když si vzpomenete, že se dávali portrétovat od Holbeina, že četli Erasma či Luthera. Abyste pochopili postoj středověkého vazala k jeho lennímu pánovi, musíte získat informace i o tom, jaký byl jeho postoj k Bohu. Historik nikdy nevybředne z času. Avšak nezbytným kolísáním, které nám ukázala už debata o původu, v něm pohlíží někdy na velké vlny⁷⁾ příbuzných jevů, jež probíhají jeho trváním z jednoho konce na druhý, jindy na lidský okamžik, kdy se tyto proudy svírají do mocného uzlu uvědomění.

3. NÁZVOSLOVÍ

Nestálo by však za to omezit se u člověka nebo společnosti jen na rozlišení hlavních aspektů jejich činností. Uvnitř každé z velkých skupin lidských skutečností je nutná další a jemnější analýza. Je třeba rozlišit různé instituce, z nichž se skládá politický systém, různé názory, praktiky a emoce, které tvoří náboženství. U každé takové jednotlivosti i v celých jejich souborech je třeba vystihnout rysy, které se někdy podobají jiným realitám téhož řádu, jindy se od nich liší... Problém třídění se při experimentu nedá oddělit od zásadního problému názvosloví.

Každá analýza totiž nejprve jako nástroj potřebuje vhodnou řeč, řeč schopnou přesně vykreslit obrysy faktů a zároveň dostatečně pružnou, aby se postupně přizpůsobovala dalším objevům, a zejména řeč bez neurčitosti a dvojznačnosti. Nuže právě tady nás historiky tlačí bota. To dobře viděl jistý spisovatel pronikavé mysli, který nás nemá moc rád: „Ten zásadní moment, kdy jasně a speciální definice a konvence nahradí významy zmateného a statistického původu, pro historii dosud nenastal.“ Tak mluví Paul Valéry. Je-li však pravda, že hodina přesnosti ještě nepřišla, je snad nemožné, že jednou nastane? A v první řadě, proč jí to tak dlouho trvá?